

دانشگاه فردوسی مشهد
دانشکده کشاورزی
پایان نامه کارشناسی ارشد

تحلیل آثار قیمت تضمینی گندم توسط دولت بر میزان تولید و رفاه تولیدکنندگان آن در ایران

آزاده تعالی مقدم

اساتید راهنما:

دکتر ناصر شاه نوشی فروشانی

دکتر سید حبیب الله موسوی

استاد مشاور:

دکتر آرش دوراندیش

بهمن ۱۳۹۲

چکیده

هدف این پژوهش بررسی اثر افزایش قیمت تضمینی گندم بر شاخص‌های بازاری و رفاهی آن به صورت منطقه‌ای است. در این پژوهش برای دستیابی به هدف مذکور، از مدل تعادل فضایی با ساختار برنامه‌ریزی تعادلی استفاده شده است. این مدل برای سال ۱۳۸۹ به عنوان آخرین سالی که اطلاعات مورد نیاز در مورد آن وجود داشت، برآورد شده است. مناطق نیز همان استان‌های کشور بر اساس تقسیم‌بندی سال ۱۳۸۹ می‌باشند. در این پژوهش دو سناریو در نظر گرفته شده است؛ در سناریو اول بازار گندم تحت تأثیر افزایش قیمت تضمینی آن از ۳۳۰ تومان (قیمت تضمینی گندم در سال ۱۳۸۹) به ۸۰۰ تومان (قیمت تضمینی گندم در سال ۱۳۹۲) قرار می‌گیرد. در سناریو دوم نیز بازار این محصول با افزایش قیمت تضمینی آن از ۳۳۰ تومان به ۱۲۰۰ تومان (قیمت جهانی گندم در سال ۱۳۹۲) مواجه است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که افزایش قیمت تضمینی گندم در سطح کشور باعث افزایش تولید این محصول و کاهش مصرف آن می‌شود. همچنین اعمال این سیاست حجم تجارت بین منطقه‌ای را کاهش و مازاد عرضه گندم در کشور را افزایش می‌دهد. در سطح کشور اعمال این سیاست باعث افزایش رفاه تولیدکنندگان، کاهش رفاه مصرف‌کنندگان، افزایش هزینه‌های دولت و در نهایت کاهش رفاه اجتماعی کشور می‌شود. در سطح منطقه‌ای نیز نتایج بیانگر آن هستند که با افزایش قیمت تضمینی گندم، مقدار تولید این محصول در همه استان‌ها افزایش و مقدار مصرف آن در همه استان‌ها کاهش می‌یابد. البته مقدار این کاهش مصرف اندک می‌باشد؛ زیرا تقاضای گندم در همه استان‌ها کشش‌ناپذیر است. همچنین افزایش قیمت تضمینی گندم باعث افزایش حجم گندم صادر شده از استان و کاهش حجم گندم وارد شده به استان در اکثر استان‌ها می‌شود. در نهایت نتایج نشان می‌دهد که در اثر افزایش قیمت تضمینی گندم، در بازار برخی از استان‌ها مازاد عرضه شکل می‌گیرد. همچنین افزایش قیمت تضمینی گندم، رفاه تولیدکنندگان این محصول را افزایش و رفاه مصرف‌کنندگان آن را کاهش می‌دهد و در نهایت باعث افزایش رفاه اجتماعی در برخی استان‌ها و کاهش آن در برخی دیگر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: رفاه اجتماعی، قیمت تضمینی، گندم، مدل تعادل فضایی، ایران.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه.....
۱-۱	مقدمه.....
۵	۲-۱ ضرورت پژوهش.....
۱۰	۳-۱ اهداف، فرضیات و سوالات پژوهش.....
۱۰	۱-۳-۱ اهداف پژوهش.....
۱۰	۲-۳-۱ فرضیات پژوهش.....
۱۰	۳-۳-۱ سوالات پژوهش.....
۱۱	۴-۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۳	فصل دوم: بررسی منابع.....
۱۳	۱-۲ مقدمه.....
۱۳	۲-۲ مروری بر پژوهش‌های گذشته.....
۱۳	۱-۲-۲ سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی.....
۱۳	۱-۱-۲-۲ پژوهش‌های خارجی.....
۱۸	۲-۱-۲-۲ پژوهش‌های داخلی.....
۲۱	۲-۲-۲ سیاست‌های حمایتی در بازار گندم.....
۲۱	۱-۲-۲-۲ پژوهش‌های داخلی.....
۲۵	۳-۲-۲ مدل تعادل فضایی قیمت‌ها.....
۲۶	۱-۳-۲-۲ پژوهش‌های خارجی.....
۲۹	۲-۳-۲-۲ پژوهش‌های داخلی.....
۲۹	۳-۲ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....

۳۱	فصل سوم: مواد و روش‌ها
۳۱	۱-۳ مقدمه
۳۲	۲-۳ مدل‌های تحلیل بازار محصولات کشاورزی
۳۳	۱-۲-۳ مدل‌های داده-ستانده (IOM)
۳۴	۲-۲-۳ ماتریس حسابداری اجتماعی (SAM)
۳۴	۳-۲-۳ مدل تعادل عمومی قابل محاسبه (CGE)
۳۵	۴-۲-۳ مدل‌های اقتصاد سنجی
۳۶	۵-۲-۳ مدل‌های برنامه‌ریزی ریاضی
۳۷	۳-۳ مدل تعادل فضایی قیمت‌ها
۳۸	۱-۳-۳ تاریخچه مدل تعادل فضایی
۴۰	۲-۳-۳ بیان نموداری مدل تعادل فضایی
۴۳	۳-۳-۳ بیان فرمولی مدل تعادل فضایی
۴۹	۴-۳-۳ برنامه‌ریزی تعادلی
۵۱	۴-۳ الگوی تجربی پژوهش
۵۲	۱-۴-۳ معادلات عرضه
۵۲	۲-۴-۳ معادلات تقاضا
۵۳	۳-۴-۳ نامعادلات مرتبط با شرط تعادل بازار
۵۴	۴-۴-۳ نامعادلات مرتبط با قیمت‌ها و تجارت بین منطقه‌ای
۵۵	۵-۴-۳ نامعادلات مرتبط با سیاست قیمت تضمینی
۵۶	۶-۴-۳ مدل قیمتی
۵۷	۵-۳ مدل نهایی پژوهش
۵۸	۶-۳ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فصل چهارم: نتایج و بحث ۵۹

۱-۴ مقدمه ۵۹

۲-۴ آثار سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم در سطح کشور ۵۹

۱-۲-۴ اثر سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم بر شاخص‌های بازاری در کشور ۶۰

۲-۲-۴ اثر سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم بر شاخص‌های رفاهی در کشور ۶۲

۳-۴ آثار سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم در سطح منطقه‌ای ۶۴

۱-۳-۴ اثر سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم بر شاخص‌های بازاری در استان‌ها ۶۴

۲-۳-۴ اثر سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم بر شاخص‌های رفاهی در استان‌ها ۷۲

۴-۴ مقدار گندم تجارت شده بین مناطق ۷۸

۵-۴ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۰۴

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۱۰۷

۱-۵ مقدمه ۱۰۷

۲-۵ نتیجه‌گیری ۱۰۷

۳-۵ پیشنهادات ۱۱۸

۱-۳-۵ پیشنهادات سیاست‌گذاری ۱۱۸

۲-۳-۵ پیشنهادات برای تحقیقات آتی ۱۲۰

منابع ۱۲۳

پیوست‌ها ۱۳۹

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۴۰.....	شکل ۱-۳.....
۴۲.....	شکل ۲-۳.....

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۹۲	جدول ۱-۱. روند قیمت خرید تضمینی، سطح زیر کشت، تولید و واردات گندم در ایران طی سال‌های ۱۳۶۹ - ۸
۶۱	جدول ۱-۴. اثر افزایش قیمت تضمینی گندم در بازار گندم ایران بر شاخص‌های بازاری آن.....
۶۴	جدول ۲-۴. اثر افزایش قیمت تضمینی گندم در بازار گندم ایران بر شاخص‌های رفاهی آن.....
۶۶	جدول ۳-۴. درصد تغییرات شاخص‌های بازاری گندم در اثر افزایش قیمت تضمینی آن تحت سناریوهای اول و دوم در استان‌ها.....
۷۳	جدول ۴-۴. مقدار تغییرات شاخص‌های رفاهی گندم در اثر افزایش قیمت تضمینی آن تحت سناریوهای اول و دوم در استان‌ها (میلیارد تومان).....
۷۹	جدول ۵-۴. مقدار گندم تجارت شده بین استان‌ها در سناریو پایه (هزار تن).....
۸۴	جدول ۶-۴. مقدار گندم تجارت شده بین استان‌ها در سناریو اول (هزار تن).....
۸۹	جدول ۷-۴. مقدار گندم تجارت شده بین استان‌ها در سناریو دوم (هزار تن).....

فهرست علامتها و اختصارها

معادل فارسی	معادل انگلیسی	علامت اختصاری
مدل تعادل عمومی قابل محاسبه	Computable General Equilibrium	CGE
مدل داده- ستانده	Input- Output Model	IOM
برنامه‌ریزی خطی	Linear Programming	LP
منفعت خالص اجتماعی	Net Social Pay-Off	NSP
سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی	Organization for Economic Co-operation and Development	OECD
ماتریس حسابداری اجتماعی	Social Accounting Matrix	SAM
مدل تعادل فضایی قیمت‌ها	Spatial Price Equilibrium Models	SPEM
سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد	The Food and Agriculture Organization of the United Nations	FAO

فصل اول:

مقدمه

۱-۱ مقدمه

کشت محصولات کشاورزی با ریسک بالایی همراه است. از این رو دولت برای حمایت از کشاورزان و درآمد آنان، در بازار محصولات کشاورزی مداخله می‌کند (بولاک و سالهوفر، ۱۹۹۸؛ مهجوری و همکاران، ۱۳۸۹). هر گونه مداخله‌ی آگاهانه‌ی دولت در بخش کشاورزی، یک سیاست کشاورزی نامیده می‌شود (سوپن و دی گورتر، ۱۹۹۸). از مهم‌ترین سیاست‌های دولت در بخش کشاورزی، سیاست حمایت قیمتی می‌باشد. گندم نیز از مهم‌ترین محصولات کشاورزی است که دولت برای حمایت از تولیدکنندگان آن و افزایش تولید و سطح زیر کشت این محصول و در نتیجه خودکفایی در آن، گندم تولید شده کشاورزان را به صورت تضمینی خریداری می‌کند (مهجوری و همکاران، ۱۳۸۹).

امروزه با افزایش جمعیت، نیاز به غذا و تقاضا برای محصولات کشاورزی روز به روز افزایش می‌یابد. از این رو تأمین غذا و امنیت غذایی از موضوعات مهم و مورد توجه بوده و بخش کشاورزی مهم‌ترین منبع تأمین این نیاز رو به افزایش می‌باشد (شاکری و موسوی، ۱۳۸۲). علاوه بر نقش قابل توجه بخش کشاورزی در تأمین امنیت غذایی، این بخش سهم عمده‌ای از تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داده و به اعتبار ارزش افزوده تولیدی، اولین بخش اقتصادی کشور به شمار می‌رود. حدود یک چهارم تولید ناخالص داخلی، بیش از یک سوم سهم صادرات غیر نفتی، یک چهارم اشتغال و ۹۰٪ نیازهای واحدهای

صنایع تبدیلی توسط بخش کشاورزی تأمین می‌گردد (ملکوتی خواه و سوخته سرایی، ۱۳۸۹). همچنین بخش کشاورزی مواد خام و اولیه مورد نیاز بخش صنعت را فراهم می‌آورد و از طریق صادرات محصولات خود می‌تواند ارز در جریان توسعه را نیز تأمین نماید (جولایی و کاظم‌نژاد، ۱۳۹۰).

به دلیل زمان‌بر بودن فرایند تولید، فصلی بودن عرضه و تقاضا و وابستگی تولید به شرایط غیر قابل کنترل آب و هوایی، قیمت و مقدار کالای مبادله شده در بازارهای کشاورزی نوسان دارد. نوسان قیمت و مقدار مبادله شده، برنامه‌ریزی برای تولید و مصرف محصولات کشاورزی را با مشکل مواجه می‌کند. برای کاهش اثرات نامطلوب نوسان‌های ذاتی در مقدار تولید و عرضه‌ی محصول، حفظ تعادل تراز پرداخت‌های کشور، افزایش توان رقابتی در بازارهای بین‌المللی، ایجاد اشتغال در مناطق روستایی و جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، بهبود و تثبیت درآمد کشاورزان و بهبود توزیع عادلانه‌ی درآمدها بین بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصاد، تشویق بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی و تأمین امنیت غذایی و یا خودکفایی در تولید محصولات کشاورزی، دولت به سیاست‌گذاری در این بخش اقدام می‌کند (الیس، ۱۹۹۲).

سیاست‌های کشاورزی مجموعه‌ای از قوانین مرتبط با کشاورزی داخلی و تجارت خارجی محصولات کشاورزی می‌باشند که با هدف دستیابی به نتیجه‌ای خاص در بازارهای داخلی محصولات کشاورزی اجرا می‌گردند (عبداللهی و عابدین، ۱۳۸۹). در بین سیاست‌های کشاورزی، سیاست‌های حمایتی از مهم‌ترین راهبردهای اقتصادی در بخش کشاورزی کشورهای مختلف دنیا می‌باشند.

در بیشتر کشورهای جهان چنانچه از بخش کشاورزی حمایتی صورت نگیرد، بخش عمده‌ای از کشاورزان و روستاییان با درآمد پایین با مشکلات جدی روبرو خواهند بود. به ویژه آن‌که این کشورها به منظور تأمین امنیت غذایی، با استفاده از اهرم واردات و دخالت مستقیم در قیمت محصولات کشاورزی اساسی، سعی در پایین نگه داشتن قیمت در جهت حمایت از مصرف‌کنندگان شهری دارند (حمیدنژاد، ۱۳۷۳؛ حسینی و حسن پور، ۱۳۷۹). بر این اساس حمایت از بخش کشاورزی با هدف ایجاد اشتغال و رونق تولید در صنایع پیشرو و پسین، برقراری امنیت غذایی، توسعه روستا و حفظ ساختار جمعیت

روستایی و جلوگیری از مهاجرت به شهرها، حفظ و پایداری محیط زیست، کمک به امنیت ملی و استقلال کشور، ایجاد ارزش افزوده و افزایش درآمد ملی از طریق صادرات غیر نفتی، الزامات مزیت نسبی و ساختاری تولید و خودکفایی، افزایش درآمد کشاورزان، حمایت از تولیدکنندگان داخلی و رفع وابستگی و کاهش فقر اعمال می‌گردد (محمودی و مهربانیان، ۱۳۸۳؛ حسینی و اسپریگز، ۱۹۹۸).

برای حمایت از بخش کشاورزی، ابزارهای سیاستی مختلفی وجود دارد که به کارگیری هر یک از آن‌ها، اثرات متفاوتی بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی یک کشور می‌گذارد. از جمله سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی می‌توان به سیاست‌های کنترل مقدار محصول، اعمال سیاست‌های قیمتی متفاوت، تثبیت قیمت، پرداخت جبرانی، سیاست صندوق تثبیت قیمت، سیاست‌های یارانه صادرات، یارانه مصرف‌کننده، تعرفه‌های واردات، محدودیت‌های واردات، یارانه‌های تولیدی و دخالت مستقیم دولت در بازاریابی محصولات کشاورزی، تعرفه و سهمیه‌بندی واردات، سود بازرگانی، تعیین قیمت تضمینی برای محصولات کشاورزی، پرداخت یارانه به نهاده‌ها، خرید مستقیم محصولات از کشاورزان، کنترل سطح زیر کشت یا ترکیبی از این ابزارها، اشاره کرد (سویین و دی گورتر، ۱۹۹۸). در بین سیاست‌های حمایتی مذکور، سیاست قیمت‌گذاری به دلیل اثر آشکار و مستقیم بر درآمد کشاورزان از حساسیت بیشتری برخوردار است.

قیمت یکی از عوامل اصلی در ایجاد انگیزه برای فعالیت‌های اقتصادی محسوب شده و سیاست قیمت‌گذاری یا کنترل قیمت‌ها از جمله مباحث مورد توجه در اقتصاد کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه می‌باشد.

قیمت‌های بخش کشاورزی نیز در کشورهای در حال توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند؛ این اهمیت از آن جهت است که بخش کشاورزی سهم عظیمی از تولید ملی و اشتغال را دارا بوده و نقش مهمی در کسب و پس‌انداز ارز ایفا می‌نماید. همچنین درصد بالایی از درآمد شخصی افراد صرف مواد غذایی می‌گردد و مراحل اولیه صنعتی شدن به مواد خام اولیه برای ساخت و فرآوری محصولات کشاورزی وابسته است و برای بسیاری از محصولات صنعتی بازارهای روستایی گسترده‌ای وجود دارد. بنابراین

تغییرات قیمت در بخش‌های غذایی و کشاورزی، مستقیماً روی اشتغال، درآمد، تقاضا و تولید در بخش کشاورزی اثر می‌گذارد. این تغییرات، تقاضا و عرضه محصولات غیر کشاورزی و قیمت‌های آن‌ها را نیز به طور غیر مستقیم تحت تأثیر قرار می‌دهد.

همچنین قیمت محصولات کشاورزی در مقابل شرایط عرضه و تقاضا به سرعت عکس‌العمل نشان می‌دهند و این موجب زیان تولیدکنندگان این محصولات در اثر کاهش سریع قیمت آن‌ها و همچنین مشکلات مصرف‌کنندگان محصولات کشاورزی در اثر افزایش سریع قیمت آن‌ها به علت کاهش عرضه، می‌گردد (یاوری، ۱۳۸۰). این قیمت‌ها بر تخصیص منابع، تولید و ترکیب کشت، توزیع درآمد، ترغیب تولیدکنندگان به سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه‌های ثابت در بخش کشاورزی نیز تأثیر می‌گذارند. بنابراین دستیابی به میزان معقولی از ثبات قیمت یکی از اهداف اصلی سیاست‌های کشاورزی است (محمودی و ثانی، ۱۳۸۶).

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، دولت‌ها در راستای حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی، دستیابی به خودکفایی، تثبیت قیمت‌ها و جلوگیری از تحقق عواقب ناشی از نوسانات قیمت، تأکید بر حمایت‌های قیمتی در ارتباط با محصولات این بخش دارند (محمودی و ثانی، ۱۳۸۶). از این رو می‌توان گفت که اهداف به کارگیری این سیاست در کشورهای در حال توسعه شامل تثبیت یا کاهش قیمت‌های مواد غذایی برای مصرف‌کننده، تثبیت قیمت‌های دریافتی کشاورزان و دادن انگیزه‌های قیمتی به منظور گسترش تولید، به حداقل رسانیدن نوسان‌های قیمت و دادن اطمینان خاطر بیشتری در مورد سطوح قیمت‌ها در آینده، عرضه پیوسته مواد غذایی یا ایجاد امنیت غذایی، افزایش حجم صادرات و کاهش واردات مواد غذایی، افزایش درآمد دولت و پیشرفت بخش صنعت می‌باشد که بسته به سیاست‌های کلی و کلان اقتصادی، دولت‌ها بر یک یا چند مورد از موارد برشمرده تأکید بیشتری دارند (بخشوده، ۱۳۸۲؛ مهربانیان و همکاران، ۱۳۸۷). از این رو در این پژوهش اثر سیاست قیمت تضمینی بر بازار گندم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱ ضرورت پژوهش

سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی ایران از سال ۱۳۴۳ و پس از شروع برنامه اصلاحات ارضی از طریق توزیع ارزان قیمت نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان، آغاز شد. در همین سال‌ها دولت بر بازار محصولات کشاورزی به ویژه گندم نظارت داشت و در مواقع بحران در امر خرید، تبدیل و توزیع محصولات و جبران کمبود آن‌ها از طریق واردات اقدام می‌نمود. در اواخر سال ۱۳۵۲ آیین‌نامه تضمین حداقل بهای محصولات کشاورزی و دامی تصویب شد. هدف از این قیمت‌گذاری حمایت از تولیدکنندگان، تضمین درآمد کافی آن‌ها و تشویق سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و جلوگیری از نوسانات شدید قیمت بود. از سال ۱۳۶۸ با تصویب قانون تضمین خرید محصولات زراعی، دخالت دولت در بازار کشاورزی شکلی قانونمند یافت و در واقع حمایت قیمتی در کنار تداوم پرداخت یارانه نهاده‌ها به طور قانونی پیگیری شد (مهربانیان و همکاران، ۱۳۸۵؛ اردستانی و همکاران، ۱۳۹۱).

در ایران از ابزارهای حمایتی همچون پرداخت یارانه به برخی نهاده‌ها نظیر کود و بذر، پرداخت بخشی از سهم بیمه کشاورزی، اعطای تسهیلات ارزان قیمت، معافیت‌های مالیاتی، پرداخت یارانه صادراتی به برخی از محصولات، برقراری تعرفه واردات، پایین بودن بهای آب و انرژی مصرفی و انجام سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی و نیز قیمت‌گذاری و تضمین خرید برخی محصولات اساسی از سوی دولت، استفاده می‌شود. در بین ابزارهای حمایتی، قیمت‌گذاری به دلیل ارتباط مستقیم بر درآمد کشاورز بیشترین تأثیر را بر بخش کشاورزی دارد (مهربانیان و همکاران، ۱۳۸۷).

پیش از تصویب قانون تضمین خرید محصولات زراعی، اقدامات دولت برای دخالت در بازار محصولات کشاورزی به صورت مقطعی و در زمان کمبود عرضه نسبت به تقاضا و کنترل قیمت محصول از طریق واردات بوده است. هدف از کنترل قیمت محصولات کشاورزی نیز مبارزه با افزایش قیمت‌ها بوده است. اما پس از تصویب قانون مذکور، سیاست قیمت‌گذاری با اهداف افزایش تولید به منظور کاهش واردات محصولات استراتژیک، ایجاد تعادل در نظام تولید و حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی مطرح شد (مهربانیان و همکاران، ۱۳۸۷).

سیاست خرید تضمینی به عنوان یکی از سیاست‌های حمایتی و تثبیت درآمدی و به عنوان حداقل قیمتی که از خارج شدن کشاورزان از جریان تولید جلوگیری می‌کند، تعریف می‌گردد. در این نوع از سیاست‌گذاری، به این علت که ممکن است قیمت برخی از کالاها در صورت تعیین آن با مکانیزم بازار، پایین‌تر از هزینه‌های تولید تعیین گردد و یا سود حاصل از آن به میزانی باشد که تولیدات آینده را به شدت کاهش دهد، بنابراین خرید این محصولات توسط دولت تضمین می‌گردد. در سیاست خرید تضمینی، بر خلاف سیاست تثبیت قیمت، تولیدکننده می‌تواند محصول خود را در بازار آزاد به قیمت دلخواه به فروش برساند؛ در صورتی که محصول مزبور به قیمت قابل قبول به فروش نرسد، تولیدکننده می‌تواند محصول را به قیمت تضمین شده به سازمان‌های دولتی به فروش برساند (پرویزیان و کریمی تبار، ۱۳۸۳).

هدف از اعمال قانون خرید تضمینی محصولات کشاورزی، ضمن حفظ و تثبیت درآمد زارعین، ایجاد تعادل در نظام تولید، جلوگیری از نوسانات، حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و افزایش تولید آن‌ها، افزایش خوداتکایی، کاهش واردات، جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و جلوگیری از ضرر و زیان کشاورزان از طریق حفظ رابطه مبادله می‌باشد (بخشوده و شفیع، ۱۳۸۵؛ مهربانیان و همکاران، ۱۳۸۵؛ نخعی و همکاران، ۱۳۸۸؛ احمدوند و نجف پور، ۱۳۸۹؛ اردستانی و همکاران، ۱۳۹۱). از مهم‌ترین محصولات کشاورزی که سیاست مذکور در مورد آن اجرا می‌شود، گندم است.

در ایران گندم به عنوان یکی از اصلی‌ترین مواد غذایی و مهم‌ترین محصول زراعی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. غلات در حدود ۶۳٪ جیره غذایی روزانه خانوارهای ایرانی را تشکیل می‌دهند (بابائی، ۱۳۸۷). سرانه مصرف غلات در ایران ۱۸۳ کیلوگرم می‌باشد که حدود ۸۶ درصد آن، برابر با ۱۵۷/۱ کیلوگرم، توسط گندم تأمین می‌گردد. این محصول همچنین سهم بالایی در تأمین کالری روزانه مورد نیاز افراد جامعه دارد؛ به گونه‌ای که ۱۵۹۶ کیلوکالری از مجموع کالری روزانه مورد نیاز افراد، توسط غلات فراهم می‌شود که از این مقدار ۸۴/۶ درصد، برابر با ۱۳۵۰ کیلوکالری، به وسیله گندم تأمین می‌گردد (سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد، ۲۰۰۹). گندم غالباً به شکل نان در ایران مصرف می‌-

شود. نان حاصل از گندم به عنوان غذای اصلی خانوارها از اهمیت بالایی برخوردار بوده و کشتش پایین تقاضای نان نسبت به تغییرات قیمت بیانگر این موضوع است (نجفی و فرج زاده، ۱۳۸۹). بر اساس گزارش سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد (۱۳۸۹)، سرانه مصرف گندم در ایران بالغ بر ۱۶۵/۲ کیلوگرم در سال است؛ به این ترتیب ایران در جایگاه ششم جهان از این نظر قرار می‌گیرد. در سطح جهان، تونس بالاترین مصرف سرانه گندم را به خود اختصاص داده است؛ به طوری که هر تونسی طی یک سال ۲۱۶ کیلوگرم گندم مصرف می‌کند. بنابراین گندم پر مصرف‌ترین کالای خوراکی در بین خانوارهای ایرانی می‌باشد. مصرف این کالا به تنهایی ۰/۷ درصد از هزینه متوسط یک خانوار ایرانی را در بر می‌گیرد (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۷). همچنین در بین گروه‌های ده‌گانه درآمدی، سهم هزینه گندم در دهک اول و دوم، با مقدار ۱۱ و ۹ درصد، بیشتر از سایر دهک‌ها می‌باشد و چون قیمت سایر غلات از جمله برنج در طی سال‌های ۸۷ - ۱۳۸۴ بیش از سه برابر افزایش یافته و از ۱۲ هزار ریال به ۳۶ هزار ریال برای هر کیلوگرم رسیده است؛ لذا جانشینی سایر غلات به جای نان در سبد غذایی خانوارهای کم درآمد تقریباً غیرممکن است. مجموعه این مسائل باعث می‌شود که این محصول برای دهک‌های پایین درآمدی ضروری باشد (دوراندیش و همکاران، ۱۳۸۹).

گندم به عنوان اساسی‌ترین ماده‌ی غذایی مورد نیاز جامعه و محصولی مهم در الگوی مصرفی خانوار ایرانی، همواره مورد توجه سیاست‌گذاران بخش کشاورزی بوده و دولت حمایت‌های مداوم و گسترده‌ای از تولید این محصول کرده است. یکی از مهم‌ترین سیاست‌های حمایتی دولت از تولید گندم در سال‌های پس از پیروزی انقلاب، سیاست خرید تضمینی این محصول می‌باشد.

در جدول ۱-۱ آمار قیمت تضمینی گندم در سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۹ ارائه شده است. مشاهده می‌شود که در سال ۱۳۶۸ قیمت تضمینی هر کیلوگرم گندم ۱۰۰ ریال بوده است. طی دوره‌ی ۸۹-۱۳۶۸ قیمت تضمینی این محصول افزایش یافت و به ۳۳۰۰ ریال در سال ۱۳۸۹ رسیده است. قیمت تضمینی گندم برای سال ۱۳۹۲، ۸۰۰۰ ریال اعلام شده است.

به دلیل حمایت دولت از تولید گندم کشور، این محصول بیشترین سهم را در سطح زیر کشت

محصولات زراعی ایران دارد. سطح زیر کشت گندم در کشور در سال ۱۳۶۸ حدود ۶۲۵۷ هزار هکتار بوده و به حدود ۷۰۳۵ هزار هکتار در سال ۱۳۸۹ رسیده است. در این سال سطح زیر کشت گندم تقریباً ۷۵ درصد اراضی زیر کشت غلات را شامل می‌شده است. تولید گندم در کشور نیز از حدود ۶۰۱۰ هزار تن در سال ۱۳۶۸ به حدود ۱۳۵۰۰ هزار تن در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است. میزان گندم تولید شده نیز حدود ۶۱ درصد از مجموع ۲۲۲۰۰ هزار تن غلات تولید شده در کشور را به خود اختصاص داده است. بررسی آمار سطح زیر کشت غلات و گندم بیانگر این مهم است که با وجود کاهش در سطح زیر کشت غلات، سطح زیر کشت گندم نه تنها کاهش نیافته بلکه افزایش نیز یافته است که این نشان‌دهنده اهمیت بالای گندم در سبد مصرفی خانوارها می‌باشد.

جدول ۱-۱. روند قیمت خرید تضمینی، سطح زیر کشت، تولید و واردات گندم در ایران طی سال‌های ۹۲ - ۱۳۶۹

سال	قیمت تضمینی (ریال)	سطح زیر کشت (هزار هکتار)	تولید (هزار تن)	واردات (هزار تن)
۱۳۶۸	۱۰۰	۶۲۵۷	۶۰۱۰	۵۱۷۹
۱۳۶۹	۱۰۰	۶۲۷۸	۸۰۱۲	۳۳۸۲
۱۳۷۰	۱۳۰	۶۱۹۳	۸۷۹۳	۳۶۳۷
۱۳۷۱	۱۵۰	۶۶۴۰	۱۰۱۷۹	۲۴۵۳
۱۳۷۲	۲۲۵	۶۸۰۷	۱۰۷۳۲	۲۴۵۰
۱۳۷۳	۲۶۰	۶۷۸۲	۱۰۸۷۰	۲۳۲۴
۱۳۷۴	۳۳۰	۶۵۶۷	۱۱۲۲۸	۳۱۰۰
۱۳۷۵	۴۱۰	۶۳۲۸	۱۰۰۱۵	۳۸۷۴
۱۳۷۶	۴۸۰	۶۲۹۹	۱۰۰۴۵	۵۹۴۲
۱۳۷۷	۶۰۰	۶۱۸۰	۱۱۹۵۵	۳۵۳۵
۱۳۷۸	۶۷۲	۴۷۳۹	۸۶۷۳	۶۱۵۶
۱۳۷۹	۸۷۵	۵۱۰۱	۸۰۸۸	۶۵۷۸
۱۳۸۰	۱۰۵۰	۵۵۵۳	۹۴۵۹	۶۴۳۹
۱۳۸۱	۱۳۰۰	۶۲۴۱	۱۲۴۵۰	۴۱۲۲
۱۳۸۲	۱۵۰۰	۶۴۰۹	۱۳۴۴۰	۱۱۵۴
۱۳۸۳	۱۷۰۰	۶۶۰۵	۱۴۵۶۸	۲۲۲
۱۳۸۴	۱۸۷۰	۶۹۵۱	۱۴۳۰۸	۱۱۷
۱۳۸۵	۲۰۵۰	۶۸۷۹	۱۴۶۶۴	۱۱۰۰
۱۳۸۶	۲۰۵۰	۷۲۲۲	۱۵۸۸۷	۲۵۰
۱۳۸۷	۲۸۰۰	۵۲۵۰	۷۹۵۷	۳۷۳۳
۱۳۸۸	۳۰۵۰	۶۶۴۷	۱۳۴۸۴	۵۴۶۰
۱۳۸۹	۳۳۰۰	۷۰۳۵	۱۳۵۰۰	۱۴۰۶

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد.

گذشته از جنبه‌ی تجارتي مهم گندم در دنیا، سلاحی کارآمد در مناسبات سیاسی و جهانی است

که روز به روز بر اهمیت راهبردی آن افزوده می‌گردد. نظر به اهمیت و جایگاه استراتژیک گندم در سبد کالاهای مصرفی، قسمت اعظم بازار این کالا تحت کنترل دولت قرار دارد. گندم مصرفی مورد نیاز کشور از دو منبع تولیدات داخلی و واردات تأمین می‌گردد (کوپاهی و کیانی، ۱۳۸۵). در سال‌های پس از انقلاب، کوشش‌های زیادی از طرف دولت به عمل آمد تا کشور از واردات این محصول بی‌نیاز باشد. با وجود افزایش تولید، در سال‌های گذشته گندم یکی از اقلام مهم واردات مواد غذایی ایران بوده است. مقدار واردات گندم در سال ۱۳۶۸ حدود ۵۱۷۹ هزار تن بوده است. واردات گندم به کشور طی دوره‌ی ۸۹-۱۳۶۸ کاهش یافته است. بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران، در سال ۱۳۸۹ حجم گندم وارد شده به ایران از خارج کشور حدود ۸۶۹ هزار تن به ارزش ۱۹۸۲ میلیون ریال بوده است. با توجه به ملاحظات غیر اقتصادی از جمله، احتمال تبدیل شدن گندم در قالب فرآیند تجارت به حربه‌ای سیاسی، کشورهای واردکننده ناگزیرند، افزایش تولیدات داخلی و دستیابی به خودکفایی را جزو هدف‌های ملی خویش قرار دهند (حیات غیبی و همکاران، ۱۳۸۸). علاوه بر آن، تمام مراحل خرید بین‌المللی و واردات را خود در اختیار دارد. اجرای پیوسته‌ی سیاست‌های دولت در بازار این کالا، هزینه‌های چشم‌گیری را بر دولت تحمیل می‌کند.

همان‌طور که اشاره شد، قیمت تضمینی یکی از ابزارهایی است که بر اساس آن دولت‌ها تلاش می‌کنند، از یک طرف تولید داخلی را در مقابل واردات گندم افزایش دهند و ضمن حمایت از تولیدکنندگان داخلی، انگیزه‌های لازم را برای افزایش تولید گندم در آن‌ها به وجود آورند و از طرف دیگر، در فروش گندم شرایط اقتصادی مصرف‌کنندگان جامعه را نیز در نظر بگیرند. بنابراین قیمت فروش گندم را تنظیم و کنترل می‌نمایند. به این ترتیب دولت همواره به عنوان بزرگترین خریدار گندم در فصل برداشت، نقشی اساسی در بازار گندم داشته است (نجفی، ۱۳۸۰). شیوه خرید دولت در سال‌های اخیر به این گونه بوده است که وزارت جهاد کشاورزی هر ساله قیمت هر کیلوگرم گندم را بر اساس هزینه تولید آن محاسبه و به شورای عالی اقتصاد پیشنهاد می‌کند. شورای اقتصاد نیز با توجه به اینکه باید یارانه قابل توجهی به مصرف‌کنندگان پرداخته شود، اغلب قیمت گندم را در سطحی پایین‌تر از قیمت واقعی تعیین می‌کند. بر

این اساس و با در نظر گرفتن این موضوع که پژوهش‌های زیادی آثار اعمال سیاست‌های حمایتی در بازار گندم را مورد بررسی قرار داده‌اند ولی هیچ کدام از آن‌ها آثار اعمال سیاست خرید تضمینی گندم را به صورت منطقه‌ای مورد ارزیابی قرار نداده‌اند، این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که: افزایش قیمت خرید تضمینی گندم چه تأثیری بر مناطق مختلف ایران دارد؟

ایران کشوری بسیار پهناور و با شرایط اقلیمی متنوع است که تولید برخی از محصولات ممکن است در همه‌ی نقاط آن امکان پذیر نباشد، اما مصرف آن محصول در تمام نقاط کشور وجود دارد. لذا ۳۰ استان کشور بر اساس تقسیم‌بندی سال ۱۳۸۹ به عنوان مناطق در نظر گرفته شده‌اند. همچنین وجود بازارهای منطقه‌ای سبب می‌شود که وضع یک سیاست دارای آثار یکسانی در مناطق مختلف کشور نباشد. از این رو در این پژوهش آثار سیاست افزایش قیمت تضمینی گندم در مناطق (استان‌ها) با استفاده از یک مدل تعادل فضایی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند.

۳-۱ اهداف، فرضیات و سوالات پژوهش

۱-۳-۱ اهداف پژوهش

بر اساس مطالب عنوان شده در قسمت قبل، هدف از انجام این پژوهش بررسی اثر سیاست قیمت تضمینی گندم بر میزان تولید این محصول و رفاه تولیدکنندگان آن در دو سطح کشوری و منطقه‌ای می‌باشد.

۲-۳-۱ فرضیات پژوهش

- (۱) سیاست قیمت تضمینی موجب افزایش تولید گندم می‌شود.
- (۲) سیاست قیمت تضمینی گندم توسط دولت، رفاه تولیدکننده را در مقایسه با مصرف‌کننده افزایش می‌دهد.

۳-۳-۱ سوالات پژوهش

آیا تداوم سیاست قیمت تضمینی به نفع تولیدات زراعی، از جمله تولید گندم، می‌باشد یا خیر؟

۴-۱ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این فصل به بیان موضوع، اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش پرداخته شد. فصل دوم به بررسی پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام شده در ارتباط با آن و نیز مرتبط با مدل مورد استفاده در این پژوهش، خواهد پرداخت. در فصل سوم توضیحاتی در ارتباط با مدل مورد استفاده در این پژوهش بیان خواهد شد. فصل چهارم نیز نتایج حاصل از برآورد مدل را بیان خواهد کرد و آن‌ها را مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد داد. در پایان، در فصل پنجم، پیشنهاداتی برای پژوهش‌های آتی و راهکارهایی جهت اعمال در سیاست‌گذاری‌ها بیان خواهد شد.

